

FOTOBIOGRAFÍA DOS TRABALLOS AGRÍCOLAS A TRAVÉS DOS TEMPOS

SARA RUIZ DE DIEGO
CARLOS SOLLA VARELA (fotos)¹

Os calendarios iconográficos da Idade Media son unha das fontes para o estudo das actividades agrícolas da época.

Facendo un estudio comparativo coas prácticas agrícolas de hai algúns anos vemos que apeiros de labranza, formas de organización do traballo, cultivos e folclore, se seguiron mantendo.

A división do calendario medieval está determinado en base á realidade laboral e técnica da península. En cada un dos meses represéntanse aquelas actividades máis características².

Os meses onde aparece con maior asiduidade o traballo agrícola son outubro e novembro (ara-la terra e semente do cereal de inverno), marzo e abril (viticultura e prepara-la terra para o barbeito), xuño e xullo (seitura), agosto (malla), setembro (vendima).

1. A IDADE MEDIA

O traballo na Idade Media estaba dividido por sexo e idade. O sistema de propiedade levou a unha cooperación dos veciños en determinadas fases da colleita que a unidade familiar non podía afrontar soa.

As prácticas agropecuarias son moi numerosas: cultivo do cereal, da viña, pastos, fruticultura, horticultura, apicultura, matanza do porco, etc. Detéranos nos primeiros.

CULTIVO DO CEREAL

O cultivo do cereal era unha das bases da economía como alimento e forma de pago ó señor feudal.

O primeiro que se facía era a labranza e a sementeira nos meses outonais, antes da chegada das choivas e do mal tempo³.

En abril había que face-la *binadura* (ou segunda cava) das terras. Debíase limpar de restrollos e airea-lo terreo coa *aixada* (véxase a foto n.º 5). A *sacha* vén despois. Unha primeira facíase en primavera (consistía na limpeza dos cardos, etc.) debéndose repetir despois de San Xoán, cando o trigo estivese duro e co fin de arranca-los restos das malas herbas.

A seitura⁴ facíase nos meses de xuño e xullo. Cando estaba seiturado facíase a atadura, o transporte (en carros adaptados a este tipo de carga) e o almacenamento das *gavelas*.

O cereal esténdese na eira e mallarase ou trillarase⁵ (faise normalmente en agosto) co fin de extrae-lo gran.

O instrumento empregado para mallar é o *mallo* que ten a súa orixe nas antigas *perticae* romanas.

O *trillo* é característico da agricultura tradicional castelá. Consistía en tres ou catro táboas unidas con pedernal nunha das partes. Este lado, tocando coa eira e cunha persoa encima, irá movéndose en círculo e desta maneira separará o gran da espiga. Unha vez separado pasarase á selección do gran coas diferentes *peneiras*.

As representacións iconográficas dannos información dos tipos de arado, as fouces, a forma de seiturar, de recolle-la colleita, os mallos, os trillos, e outros utensilios relacionados co traballo como os cornos onde se gardaba a pedra de afiar, porróns, escudelas, etc. (foto n.º 1).

¹ As fotos, así como os comentarios, que as ilustran pertencen a un museo privado existente en Cerdedo (Pontevedra) e foron feitas polo seu dono.

² No mes de outubro do Panteón Real de San Isidoro de León represéntase a un home vendimando. Castiñeiras González, *El calendario medieval hispano*, páx. 316.

³ No calendario de Betanzos represéntase un Decembro cun home que sostén a semente nunha mane coa outra espálla a *voleo*.

⁴ Nunha das representacións de San Isidoro de León víase a seitura cortando a espiga pola metade coa fin de aproveitalo cano para os pastos.

⁵ Malla ou trillo dependen da zona xeográfica, sendo o mallo característico do norte.

Foto 1: Cornos usados como estoxos da pedra de afía-la ghadaña.

CULTIVO DA VIÑA

O cultivo da viña foi fundamental en toda Europa, pois a expansión da dieta mediterránea levou consigo a expansión do consumo do viño.

A case totalidade dos calendarios hispanos dedican tres escenas ó cultivo da viña: poda, vendima e trasfega do viño.

En marzo, cos bacelos secos, había que face-la poda e endereita-las vides. Os instrumentos para iso son moi variados, unhas veces trátase dunha poda que pode levar macheta ou non⁶.

Despois de renova-la vide hai que airea-la terra abrindo gabias e sucos entre as filas de viñedos para protexe-las raíces.

Antes do inicio da vendima había que poñer a punto as cubas que conterían o mosto e axusta-los cinchos das cubas e toneis⁷ (foto n.º 4).

A vendima faise en setembro. As esportas e os cestos de materiais lixeiros facilitaban o transporte dos acios ó mesmo tempo que se ían cortando.

⁶ No caso da representación de Betanzos móstranos unha poda semellante a un *fouciño* (pero de menor tamaño) co mango de madeira e unha pequena protuberancia triangular. Op. cit. Castiñeiras González, pág. 68.

⁷ *Ibidem*, pág. 319. Unha lámina do mosteiro de Ripoll representa a tarefa de construción dos toneis.

OUTRAS

Había outras actividades que sustentaban a vida do home. Entre elas está a matanza do porco que supoñía un acceso dos campesiños á carne que normalmente non podían ter. O porco proveíao durante case todo o ano, sobre todo nos meses fríos onde non había actividade no campo (foto n.º 6).

A fruticultura, apicultura ou horticultura eran labores que ofrecían un complemento para a alimentación campesiña que consistía basicamente no pan.

2. ÉPOCA CONTEMPORÁNEA

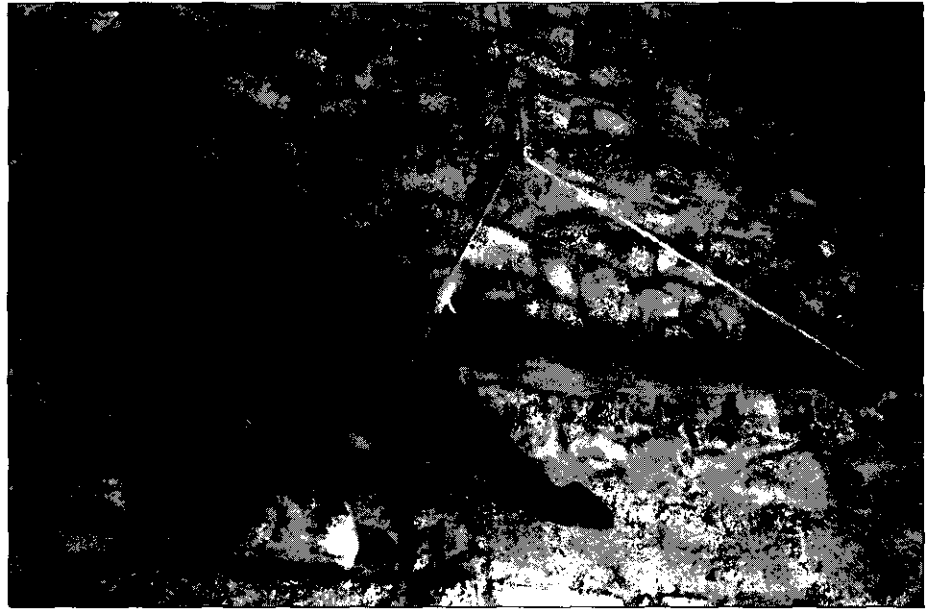
Os carros, os pallares ou os arados en Galicia ofrecen trazos moi diferenciados segundo as bisbarras. Estas diferencias aúnanse nun muro europeo-occidental-nórdico diferente ó modelo mediterráneo na forma de trillar, de seiturar e noutros aspectos do cultivo de cereais⁸.

Ata hai poucos anos as formas de explotación agropecuarias tiñan paralelismos coas vistas na época medieval. Na actualidade as formas de vida cambiaron e o traballo no campo xa non é rendable, de aí a emigración da poboación máis nova ós

⁸ J. Caro Baroja, *Los pueblos de la península ibérica. Temas de etnografía española*, pág. 198.

Foto 2: Arado do pao. Despece básico: Rabela, tomón, abeacas, tornos, rastreiros e ferro do arado.

O tomón faciase con madeira de brido para restar peso á estrutura, pola contra, a feitura de rastreiro e abeacas esixía cerne de carballo, gañando en resistencia e durabilidade.

núcleos urbanos en busca dunha educación universitaria e dun futuro laboral.

CULTIVO DO CEREAL

O cereal máis importante en Galicia ata a chegada do millo era o centeo.

A finais de agosto e principios de setembro hai que saca-lo esterco ó campo e deixalo nas herdades en montes ata a *decrúa* ou primeira arada⁹. Por San Xoán fan a *bina* (segunda arada) e en agosto a terceira ou *alevanía* (foto n.º 2). Con isto a terra queda disposta para a sementeira.

Hai dúas maneiras de sementar, a *voleo* ou en *suco*, esta última de mellores resultados. Un dos sucos teñen que ser un máis alto (onde vai medralo centeo) cós outros porque este cultivo non necesita moita auga.

Unha vez crecido o centeo, en xullo faise a seitura. Pódese facer de dúas formas, á *manchea* (fanse os feixes á vez que se cortan), ou a *eito* (vanse deixando no chan). Transportarase á eira en forma de *medoucos* e/ou *zorra*.

Xa na eira, colocan o cereal en montes ou *medas*. O chan da eira prepárase con gran cantidade de estrume de vaca amasado con auga que se estende cuns rolos de madeira para

achandalo. Cando estea enxoiro pódese comenza-la malla.

Os veciños mallan xuntos e por quendas. Coas *gavilas* estendidas sobre a eira, os homes forman dúas alas cos mallos golpeando ó compás. Unha volta é unha *decrúa*. Descansan os homes mentras as mulleres removen a palla mallada. A *bina*, ou segunda volta, será en sentido oposto.

Mallan cinco eiras cada día, despois, se hai vento, limpan o gran. As espigas sen romper no chan da eira sepáraas unha muller coa *varredeira* (vasoira de ramas moi longas). O último paso é a selección do gran (foto n.º 3).

O último día, o que desfai o derradeiro mollo queda coa *grañeira* ou feixe e os outros mozos van á casa da dona a pedirlle as *mexudas* (toros de pan rebozado con ovos, froitos, azucre e canela ou envoltos no mel). A muller escóndese na súa casa e os malladores téñena que encontrar para colle-las *mexudas* e atala coa *grañeira*. Se encontran á ama ela dá as *mexudas* e faise un convite que consiste nunha cunca grande chea de viño mesturado con mel e pan. Despois bailan, terminando así o cultivo do cereal.

O MILLO

A introducción do millo no século XVII superou ó tradicional centeo e converteuse no cereal planificable por excelencia.

⁹ O abono ou estrume poden ser follas secas pequenas de carballo e toxo co excremento dos animais.

Foto 3: Cribos e peneiras: O cribo ou cribón separaba os grans do millo e centeo (tamén algunha faba) do refugallo. A peneira separaba o relón da fariña monda, reservada para a cocedela do pan.

A sementeira é nos meses de abril ou maio. A sacha faise en xuño e arráncanse as malas herbas. En xullo faise unha segunda sacha que consiste en arranca-las plantas que sobran (cft. co apartado 3: *sacha e arrendo*).

A colleita e a *esfolia*¹⁰ (sacarlle as follas ás espigas) ten lugar en setembro ou outubro. No hórreo ou na soleira da casa poñense as espigas a secar. Unha vez secas xa se pode sacarlle o gran ou debullar¹¹ (foto n.º 3 e 7).

A VENDIMA

A vendima segue sendo moi importante desde a época medieval.

Segundo a zona a viña pode estar construída con *estacas*, en *parra*, en *espaller* ou sen nada. Despois dos labores de poda (foto n.º 5), e ata chega-la primavera, comencan a saí-los primeiros gromos. As uvas maduran a finais de xullo, e a finais de agosto é a vendima (celebrada como unha festa¹²).

As uvas vendimadas métense nos toneis (foto n.º 4) e xa hai quen o bebe despois de sete, quince ou trinta días.

¹⁰ Antes facíano tódolos veciños e era unha festa onde cantaban e bailaban os mozos e as mozas. Actualmente recóllese o millo verde polo que se perdeu.

¹¹ X. R. Mariño Ferro: *Cultura popular*, páx. 28-30.

¹² C. González Pérez: *As festas cíclicas do ano*, páx. 135-136.

Outros cultivos son o liño, os nabos, as patacas, as froitas, sendo moi importante ata hai pouco a colleita das castañas.

3. OS TRABALLOS MES A MES NO CONCELLO DE MARÍN

A pesar do cambio de vida no campo galego aínda se mantén a tradición de moitos labores. Como exemplo do que dicimos véxanse as palabras dunha informante do concello de Marín¹³ comentando os traballos mes a mes:

Xaneiro

Átase a viña con bimbias e con canas por onde baxa un claro. Átase a cana e despois átase a vara da viña coa cana. [Danse] tres atas. Cóllese unha bimbía, dáselles tres voltas e espíchase.

As bimbias hai que fendelas. [Para fendelas] despúntanse cun coitelo, despois féndense cun fendedor. Cando fan falta para ata-la viña bótanse de mollo dous ou tres días para que aten.

[As viñas] antes eran de pau, aghora hainas alambradas e de pau.

¹³ Informante: María Trabazo de 66 anos (entrevistada por Ana Acuña en xaneiro de 1998). Na transcripción mantense o seseo e a gheada característicos desta zona.

As canas cóllense en decembro e esghállanse cun podón. Coas follas que sobran estrúmanse os animais.

No mes de xaneiro ou febreiro, despois de poda-las viñas, hai que cavalas. Ráspanse en xullo.

As vides podadas mónllanse, bótanselle ó gando ou ásase o peixe con elas.

Neste mes [tamén se] paña a herba para o gando ou pañan no toxo.

Febreiro

Podar, atar e cava-las viñas ata marzo (cávase cun leghón).

Bótanse as patacas do sedo (cachos pequenos que se botan sedo). [Para isto] lévase o esterco, cóllense as patacas e córtanse ó medio, métense no regho adiante.

Tamén se fai o traballo da casa.

Marzo

Esténdese o esterco, [que] vai no carro de vacas ou tractor, e bótanse as patacas. Hai que ir detrás do arado bota-las patacas.

O arado de vacas [consta] da cachadeira (é a que espana para atrás), as palas (fan a leiva) e as segbas (abren o regho) (compárese coas denominacións de Cerdedo).

Espánase o terrón para o regho e despois cávase.

Abril

Seméntase o millo despois de debullalo e escollelo na casa. Bótase ó regho detrás do arado ou cando xa se labrou. Logho ghrádase cunha ghrade de pau ou de ferro ou achándase co leghón (foto n.º 5 e 7).

Primerio lábranse as herdades do «sedo» (e poder deixar herba para a semente), senón en maio ou en xuño.

[Tamén] se lle dá o sulfato ás viñas.

Maio

Sáchanse as patacas. Pañase a herba da semente (nas veighas reghadías con millo déixase a herba para semente e antes de bota-lo millo cóllese a herba).

A semente da herba cómprase, no mes de maio pañase, frégbase coas mans ou cun pau e levase para casa e faise o palleiro.

Foto 4: Fato de pipas e pipotes (cabida: pipas de dez olas e pipotes de cinco, aprox.), porrón, machado e candeeiro. Nun segundo plano, sachico, ghincha (un algo desdentada), e angazo de ferro, moi práctico no arrastre de folla, garabullos, rebos, etc.

Xuño

Sachar e reghar collendo a augha do poso ou do río.

Xullo

Sacha-lo millo (co leghón ghrande) e arrendar (co leghón pequeno). Enrrear ou quitar millo para que non sexa millerada.

Agosto

Coller patacas.

Setembro

Colle-las espighas coa man, as e a palla con podón. Faise un palleiro coa palla atada cunha bimbia.

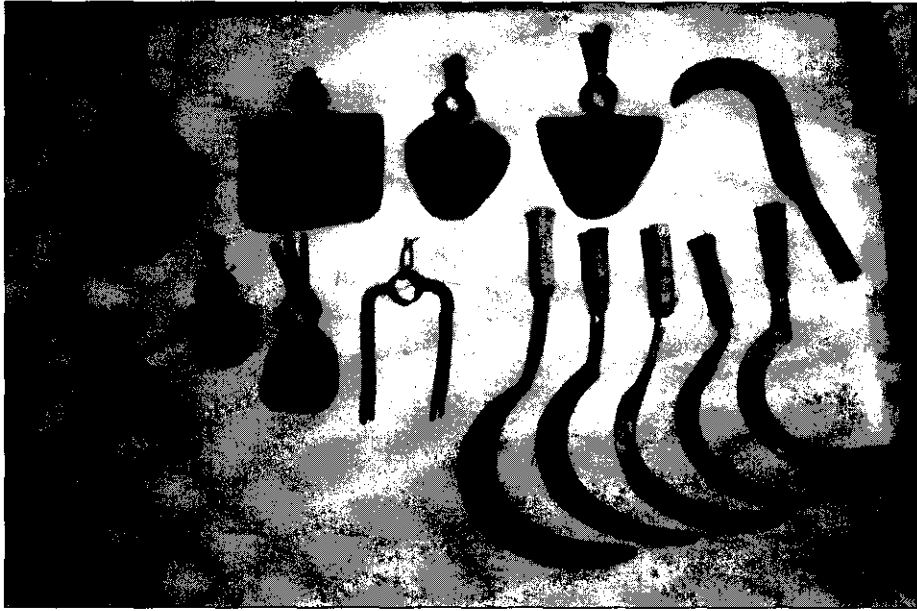

Foto 5: Aveños do agro (pezas de forxa): Sup. esquerda a dereita: o leghón, a aixada, a sacha leghoña, a sacha de crista e a poda. Inf. esquerda a dereita: A peta, o sacho das cebolas, ou sacho de cristas, a picaña, tres fouciños e como remate a fouciña da herba e a de sega-la xesta ou o centeo.

Foto 6: Banco de mata-lo porco: De pés curtos para axudar na manobra de deitado do animal antes do sacrificio. Soporta, máquina de pica-la carne, funís para o embutido das tripas; ensulleira (peza de madeira de dobre cunca para pouso-los untos (ensullas) e xogo de coitelos (o coitelo de matar e os de abrir e despeza-la carne). No chan, dous dous cacharros para conserva-lo pingo, graxa que se tiraba da touca (membrana que cobre as tripas do cocho). A touca, picada, axeitábase ó pescozo da vaca cinguíndoo cunha fita de coiro (brocha).

Esfolla-las espighas e levalas para o hórreo. A carochá (follas) cómeas o ghando.

Pañar toxo co podón ou aixada e traelo para a casa (foto n.º 5). Outros estrumes: fento, follá do carballo (xa non se vai a ela), frouma ou picos dos pinos para acende-lo lume.

Vendima (coa tesoirá e unha sesta).

Outubro

Cómesese e non se traballa porque se traballa no verán.

Toxo.

Métense as uvas (hai quen separa os tipos de uvas) nun bocoi e amásase cun maso ou ghallo. [Déixase] oito días a curtir e despois fúise o viño novo. O baghaso vai para a laghareta e exprémese para facer caña ou aughardente que pode ser branca, de herbas ou tostada.

A esfollada faina cada un para si. Cando un encontra unha espiga neghra daba un abraso a todos.

Levan o esterco cando é tempo e recolle-lo millo. Pañan herba entre o millo.

Novembro

Neste mes pouco hai, como sempre está a chover [Vanse] buscar varas e estacas para a viña ó monte.

Decembro

Xa se vai facendo algo coa viña.

En manucos pequenos masábase para tira-lo ghran, ataban a palla e ghardábase para o ghando.

Na matansa do porco aproveitase todo. [Para as] morcillas recóllese o sanghe, lávanse as tripas, amábase e bótanse uvas, fariña, pan, cominos. Énchense as tripas, cósense e cómense.

O poco escortisase no outro día, córtase en cachos e sálase. Despois a comer todo o ano (foto n.º 6).

Pero non todo era traballo, este aturábase mellor coas cancións, as mexudas, etc. Desgraciadamente, todo se vai perdendo apenas queda no mundo galego, e a poboación máis nova abandona a agricultura como forma de vida e con ela a tradición abandona as súas mentes. Esta é unha lembranza.

BIBLIOGRAFÍA

CARO BAROJA, J. (1991): *Los pueblos de la península ibérica*. Temas de etnografía española, Crítica, Barcelona.

CASTIÑEIRAS GONZÁLEZ, M. A. (1995): *Os traballos e os días na Galicia medieval*, Universidade de Santiago de Compostela, Santiago de Compostela.

CASTIÑEIRAS GONZÁLEZ, M. A. (1996): *El calendario medieval hispano*, Junta de Castilla y León, Valladolid.

GONZÁLEZ PÉREZ, C. (1991): *As festas cíclicas do ano*, Museo do pobo galego, Santiago de Compostela.

PALLARES MÉNDEZ, M.ª C. (1993): *A vida das mulleres na Galicia medieval*, Universidade de Santiago de Compostela, Serie Galicia, Santiago de Compostela.

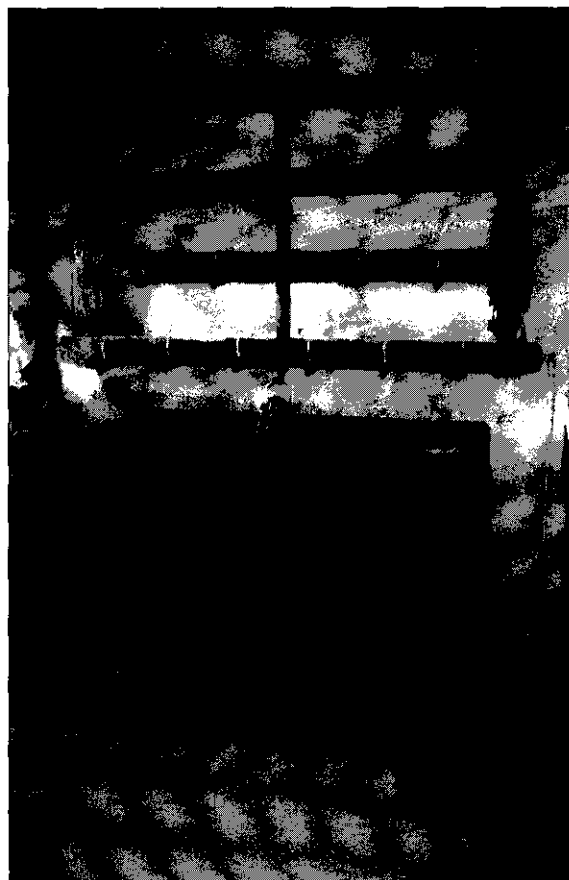

Foto 7: Ghrade (sup.) e malladeiro do millo (inf.). A ghrade: toda ela (cadro e dentes) enxeñada en cerne de carballo. Travesas e longueiros entallados e entarucados. A travesa de ferro ganchea nos extremos: un dará conta do soliño que a une coa xugada, outro deixará facer ó rabicho (corda ou trebello de ferro-madeira) que a aliviará de broza no arrastre ou que a axudará erguer nas voltas.

O malladeiro: moble compacto feito de madeira de castiñeiro. nel mállanse as mazarocas coa axuda de mazos. O gran desprendido cóase polos buratos do piso facendo morea no chan. Unha das paredes despréndese da estrutura, facilitando o varrido do refugallo.

TENORIO, N. (1982): *La aldea gallega*, Edicións Xerais de Galicia, Vigo.

MARIÑO FERRO, X. R. (1985): *Cultura popular*, Museo do pobo galego, Santiago de Compostela.